

POČET DOMŮ A OBYVATEL V PARDUBICÍCH
V PRVNÍ POLOVINĚ 16. STOLETÍ

Elvie ŽANDOVÁ

Základním zdrojem informací o historii Pardubic zůstávají stále ještě pětidílné Dějiny Pardubic nad Labem, které v průběhu 20. a 30. let napsal Josef Sakař. Ačkoliv je v nich koncentrována nesmírná heuristická pile, nedávají a vlastně ani nemohou, podat odpověď na všechny otázky, které nás zajímají. Mnoho problémů v historii našeho města zůstává nedostatečně objasněno a často je proto obcházíme jenom za pomoci příslovci možná, snad či asi; řada dalších potřebuje prověřit novými metodickými postupy, jiné si zase vyžadují doplnění nebo upřesnění. Předkládaná práce se chce v této souvislosti pokusit o objasnění otázky, jak se Pardubice rozrůstaly po dobu, kdy jejich majiteli byli páni z Pernštejna.

Moravský šlechtic Vilém z Pernštejna koupil hrad a městečko Pardubice od zadluženého Jiříka Pardubského z Miletínka v r. 1491.¹⁾ Jiřík, synovec husitského hejtmana a stavitele hradu na Kunětické hoře Diviše Bořka z Miletínka, opustil po prodeji dědictví hrad i dům ve městě a do r. 1492 žil ve svém dvoře na Vystřkově.²⁾

Vilém z Pernštejna je představitelem šlechty, která od konce 15. st. začínala své hospodářské postavení posilovat pomocí režijního hospodářství. Již svými současníky byl pokládán za průkopníka tohoto nového způsobu hospodaření, i když u některých tím vzbuzoval spíše nelibost. Skoro veškerá Vilémova činnost, s níž se na Pardubicku setkáváme, je toho dokladem.

Koupí pardubického a kunětického panství si ve východních Čechách vytvořil velkou pozemkovou državu, kterou postupnými koupěmi zaokrouhloval a sceloval. Hospodaření na panských dvorech nepokládal zřejmě za příliš

efektivní a proto některé z nich nechal zrušit. Z půdy panského dvora na Vystrkově oddělil pro potřeby měšťanů menší část pozemků a tím na jedné straně zlepšil jejich hospodářskou situaci, na druhé straně pak od nich rychle získával pevné platy, roboty i jiné dávky. Na rozdíl od rušení dvorů velmi soustředěnou pozornost věnoval intensivnímu doplňování sítě stávajících rybníků rybníky novými, protože rybníkářství pokládal za obor, který přinášel rychleji lepší výsledky.

Dalším z projevů nového způsobu hospodaření vrchností se stalo zakládání vlastních měst. Do konce 15. a počátku 16. st. se řemesla a obchod soustřeďovaly do královských měst, od této doby se však téměř masově rodí poddanská městečka a města, která dostávají mnohá privilegia. Vrchností byla všestranně podporována, aby se co nejrychleji rozvíjela, protože v podobě tržného, mýtného a dalších městských poplatků představovala nové zdroje příjmů. V plné míře to platí i pro Pardubice z vůle svého pána změněné okolo r. 1506 z městečka na město,³⁾ které dostalo v letech 1507 až 1554 řadu privilegií, mezi nimiž nabylo ani městské zřízení.⁴⁾

Vilém z Pernštejna si sice za své prvotní sídlo zvolil hrad na Kunětické hoře, ale od r. 1492 již trvale sídlil v Pardubicích. S trochou nadšázky lze říci, že celé panství se s jeho příchodem změnilo ve velké staveníště, jehož středem se staly Pardubice. Hrad se přestavoval na reprezentativní sídlo, za kterým nemělo zůstat pozadu ani město. Přestavba hradu i města probíhala ve vzájemné shodě, kterou dotvrdil i systém hradeb okolo nich.

Přestože nesmíme zapomenout, že všechny tyto snahy směřovaly ke zvyšování výnosnosti panství, k tomu, aby se v co největší míře rozhojnil počet poddaných, kteří byli značným zdrojem příjmů, nelze na druhé straně nevidět finanční spoluúčast, zainteresovanost a cílevědomost - především Viléma z Pernštejna, které ve svých důsledcích vedly k rozkvětu panství i města.

Ve výstavbě Pardubic sehrály značnou úlohu dva požáry, které město postihly v l. 1507 a 1538.⁵⁾ A v tomto místě se tak dostáváme ke hlavní otázce, která nás zajímá, a to kolik vlastně domů mohly požáry zničit a kolik asi obyvatel žilo v Pardubicích první poloviny 16. st.

Josef Sakač předpokládal, že Pardubice měly v r. 1507 163 domy a 1400 obyvatel, v r. 1529 nad 200 domů a 2000 obyvatel a konečně v r. 1563 252 domy a 2500 obyvatel.⁶⁾ Jak k těmto údajům dospěl, ve své práci neuvádí.

Zakladní údaje, které by nám měly pomoci tyto otázky objasnit byly získány ze dvou urbářů pardubického panství z let 1507 a 1563.⁷⁾ Datováním prvního z nich se zabýval ve své disertační práci nazvané Poddanské poměry na panstvích Kunětická hora a Pardubice J. Honc, který rozbořen urbáře za pomoci rybníčních register prokázal, že byl zpracován v r. 1506.⁸⁾

Hlavním účelem urbáře bylo podchycení platů, dávek a jiných povinností vůči vrchnosti. V urbáři jsou zapsáni všichni poddani, kteří vlastnili určitě nemovitosti nebo měli od vrchnosti půdu. Z toho však plyne, že v něm chybí velice početná skupina obyvatel města, a to podruzi.⁹⁾ Tomu, že se nejednalo o zanedbatelný počet osob, nasvědčuje mimo jiné i to, že v městském zřízení z r. 1512 jsou jim věnovány dva artikuly, z nichž jeden se týká přijímání podruhů a druhý jejich najímání na práci.¹⁰⁾

Nejstarší pardubický urbář byl sepsán jedním písařem, nejspíše v zimě 1505/1506. Z urbáře samého je možno vyčíst, jakým způsobem se přitom postupovalo. Poddani z vesnic byli v zimním období předvoláváni na zámek a zde vypovídali o výši platů a výměře svých pozemků. Na základě jejich výpovědí pak byl zpracován urbář. Obdobně se zřejmě postupovalo i při zápisech pro město Pardubice.

Pro naše zkoumání je důležité to, že nejstarší pardubický urbář beze všech přípisů zachycuje počet domů před požárem v r. 1507 a že tento počet se patrně nebude příliš lišit od počtu domů v době zakoupení panství a města Pernštejny. Zápisy, které se týkají Pardubic, začínají v urbáři na foliu 245 a končí foliem 265. Jsou rozděleny na několik částí; v první z nich jsou postupně zachyceni jednotliví majitelé domů ve městě a při nich je vyznačeno, kolik jsou povinni platit z domu, kolik dní roboty musí odpracovat a kolik musí odvádět slepic.¹¹⁾ Pokud vlastnili i pozemky, zřejmě spojené s držbou domu, jsou zde uvedeny i platy z nich. Další pasáž pak obsahuje pouze seznam majitelů pozemků, opět s platy a robotami. Platy z domů se odváděly jedenkrát v roce, platy z pozemků se platily dvakrát za rok. Na fol. 255 jsou poznamenány společné povinnosti pardubických měšťanů. Předně z pěti lánů, které koupili od vrchnosti za 100 kop gr. č., platili dvakrát v roce 3 kopy 10 gr. č. Jako další položka následuje odkaz na zadní strany urbáře, které dnes chybí, kde byly podchyceny platy z pastvišť. Později sem bylo připsáno, že každý, kdo sedí ve městě, platí za hrabnou robotu, česání chmele a tažení vína dva a půl gr. č. jednou za rok. Tento plat odváděli jak obyvatelé města, tak i předměstí.

Celkový sumář povinností je zapsán na fol. 256. Je zde rovněž zachycen plat z dalších tří lánů pozemků, které původně obhospodařovala obec společně a jež později byly rozprodány jednotlivým měšťanům.

Za tímto sumářem následují platy a povinnosti obyvatel Dlouhého (dnešního Zeleného) předměstí, předměstí u staré cihelny (dnes části předměstí Bílého), platy z pozemků oddělených pro potřebu měšťanů od panského dvora, platy obyvatel předměstí u dvora (dnes rovněž části Bílého předměstí) a v závěru pak ještě další roboty a platy obyvatel města a předměstí.

Pro potřebu této práce byly použity především údaje, které se týkají obyvatel města ve hradbách. Počty domů na předměstích, obdobně jako rozsah pozemkového majetku, byly podchyceny jen orientačně bez hlubšího rozboru k doplnění celkového obrazu.

Když písař zapisoval do urbáře majitele domů, vynechával mezi jednotlivými zápisy dostatečné mezery, které umožňovaly dodatečné doplňování záznamů. V těchto přípiscích se promítají jednak změny původních majitelů domů i pozemků, jednak se tu objevují i majitelé nových domů. Problémem je, že tyto domy se prodávaly v různých letech, která nejsou vyznačena. Předpokládám, že poslední přípisek byl zapsán k r. 1520, nicméně urbář ve své konečné podobě více odpovídá stavu okolo r. 1516.¹²⁾

Po vyhodnocení a provedení součtů mělo město k r. 1506 62 domů a předměstí 21 dům, celkem tedy 83 domy. Okolo roku 1516 bylo ve městě 99 domů, na předměstích 106 domů, tedy celkem 205 domů.¹³⁾

V r. 1521, v době, kdy se perněstejnská panství dělila mezi syny Viléma z Pernštejna, byly pořizovány nové urbáře, jeden pro panství a druhý pro město Pardubice. Městský urbář však v současné době není dostupný a proto mohly být pro tuto práci použity až údaje z urbáře z r. 1563.¹⁴⁾

Když provedeme porovnání údajů urbáře se zápisy v městských trhových knihách dojdeme k závěru, že odpovídají situaci okolo roku 1566. Zápisy pro město Pardubice jsou zaznamenány na foliích 1 až 29. Při převazbě knihy byl jeden list omylem vložen na počátek knihy, přestože v pořadí patří až za fol. 7. Zápisy do urbáře z r. 1566 jsou narozdíl od urbáře z r. 1506 prováděny odlišným a poněkud přehlednějším způsobem. Jsou rozděleny do tří částí - pro město ve hradbách, předměstí Malé / dnešní Bílé / a předměstí Dlouhé / dnešní Zelené /. Majitelé domů jsou opět řazeni za sebou a při každém urbářu poznamenává platy z domu a pozemku. Přípisků je v tomto urbáři velmi málo. Souhrnný sumář povinností chybí a jen na fol. 21 jsou uvedeny platy,

související s užíváním panské valchovny a poplatky z vorů, které se plavily po Labi. Podle tohoto urbáře mělo město k r. 1566 118 domů, předměstí Malé 69 a Dlouhé 73 domy.

Jestliže se získané údaje shrnou, dostaneme následující přehled:

1506	mělo město	62 domy	předměstí	21 dům	celkem	83 domy
1516	"	"	99 domů	"	106 domů	" 205 domů
1566	"	"	118 domů	"	142 domy	" 260 domů

Podívejme se nyní, jak tyto údaje korespondují se zápisy v městských knihách.¹⁵⁾

Městská kniha, nazývaná Rudá, vznikla ze dvou původně samostatných knih¹⁶⁾ - knihy památné z let 1512 - 1581 a knihy trhové z let 1515 - 1585, které byly ještě v průběhu 16. st. svázané v jeden svazek. Kniha obsahuje celkem 690 listů a má původní foliování. V památné knize najdeme oslavnou báseň písaře Buriána z r. 1515, artikuly městského zřízení z r. 1512, dále např. řád dodržování při šenkování vína, pozdější doplňky o povinnostech konšelů, zápis o přijímání sousedů do města; dále je tu pasáž o vinicích a zahradách v okolí města, povinnosti sladovníků, pivovarníků a nákladníků, řád o hašení ohně, artikul o šlechtických osobách z r. 1581 a ještě několik dalších pamětních zápisů, které se týkaly života města a jeho obyvatelů.¹⁷⁾

Zápisy o prodejkách domů v městské trhové knize jsou rozděleny do tří oddílů. První z nich se týká vlastního města, druhý byl určen pro trhy uskutečňované obyvateli Dlouhého předměstí a třetí sloužil trhovým zápisům lidí žijících na Malém předměstí. Každý oddíl končí abecedním rejstříkem. V několika případech, zřejmě nepozorností písaře, se zápisy týkající se Dlouhého předměstí dostaly mezi ty, které uzavírali obyvatelé města.

Záznamy o prodejkách domů města začínají na foliu A 1 a končí fol. W 54; zahrnují období let 1515 až 1567. Za tuto dobu se uskutečnilo celkem 585 prodejů domů. Na předměstí Dlouhém se v letech 1515 až 1585 konalo celkem 519 trhů a na předměstí Malém v letech 1515 až 1582 pak 383 koupí domů.

Údaje celkové tabulky i frekvence prodejů naznačují, že na předměstích bylo při výstavbě domů nebo jejich prodejkách daleko rušnější než při obdobných akcích ve vlastním městě, které bylo ve svém rozvoji omezovalo hradbami a také podstatně vyššími cenami domů.

Městská trhová kniha byla podle slov písaře Buriána založena proto, "aby se do ní grunty měšťanů zapisovaly, poněvadž ve městě jsou domy dosti

drahé, na roky prostranné, k placení stržené. Zdálo se potřebné takové knihy zjednati, aby mohly se najíti paměti zač, kdo u koho koupil, po čem má platiti, aby se susedé uvarovali vaditi."

Před rokem 1515 se pravděpodobně záznamy o prodejkách zapisovaly do knih vrchnosti. Z poznámek v městské trhové knize je patrné, že při každém jednání se sepisovaly fezané cedule,¹⁸⁾ které si smluvní strany ponechávaly a tím měly v rukou doklad, který pro ně měl, alespoň v tomto období, větší váhu než zápis do městské knihy. Proto také nejsou v trhové knize zachyceny všechny uskutečňované právní akty, kromě prodejů domů také i jejich postoupení nebo darování. Při zpracování seznamů majitelů jednotlivých domů nám také proto četné údaje unikají, část seznamů zůstává neúplná nebo je sestavována z nepřímých odkazů. Některé zápisy trhů, zvláště nejstarší, jsou až příliš stručné a tím i málo vypovídající. Nicméně získané seznamy majitelů domů od r. 1515 do r. 1566 nám posloužily jako spojovací materiály mezi urbářem z r. 1506 a 1566. Na jejich základě můžeme potvrdit existenci všech obytných domů ve městě, jejichž majitelé jsou podchyceni v urbáři z r. 1566.¹⁹⁾ V tomto urbáři chybí dům, dnešní č. p. 79, který byl zřejmě domem patricím buď vrchnosti, nebo byl domem výsadním. Městská trhová kniha v něm připomíná k r. 1545 Zikmunda Vahanského z Vahanovic. Připočítáme-li dům č. p. 79 k výslednému počtu obytných domů ve městě, můžeme mít za ověřené, že ve hradbách bylo k r. 1566 celkem 119 obytných domů.²⁰⁾ Zde je však třeba ještě upozornit na to, že oba urbáře - 1506 a 1566 - počítaly domy dnešního Bělobranského náměstí mezi domy městské. K r. 1566 jich stálo v této části města, nazývané mezi branami s největší pravděpodobností 11.

Seznamy majitelů domů nám umožnily ve 48 případech zcela bezpečně propojení mezi oběma urbáři. Toto propojení, vzhledem k tomu, že máme pro Pardubice v Sakařových Dějinách města zpracován jeho místopis²¹⁾, nám umožnilo promítnout do obou urbářů jeho popisná čísla. Z toho také jsme pak mohli zjistit, jakým způsobem byli majitelé domů v urbářích řazeni i k jakým stavebním změnám mohlo v průběhu sledovaných let dojít.

Kdybychom si představili, že zpracovatel urbáře stál v bráně Příhrádku, máje zámek za zády, mohli bychom ho sledovat, jak obchází město a do svého seznamu zapisuje všechny domy po své levé ruce. Pro urbář z r. 1506 začal svůj soupis domy na Příhrádku, ke kterým postupně řadil domy ulice Zámecké, sv. Anežky české, části Pernštejnské ulice směrem k náměstí. Pak podchytil domy na východní a jižní straně Pernštejnského náměstí, obešel

Půdorys historického jádra Pardubic (stav k roku 1839)

Zelenobranskou ulicí, vrátil se na náměstí, zapsal domy na jeho západní straně, obešel ulici Bartolomějskou, podchytil zbyvajících domy na severní straně náměstí a vrátil se do ulice Pernštejské. V polovině této pouti snad odbočil na dnešní Wernerovo nábřeží, vrátil se do ulice Pernštejské a skončil tam, kde začínal, když podchytil ještě několik zbyvajících domů v ulici Zámecké a Kostelní. Po r. 1506 sem pak ještě dopsal obyvatele bašty mezi branami a 5 dalších majitelů domů na dnešním Bělobranském náměstí.

V případě urbáře z r. 1506 se nepodařilo čísla popisná ztotožnit se všemi domy a zvláště pak vůbec ne s domy jeho zhruba poslední třetiny.

Obdobně postupoval písař i při sestavování urbáře z r. 1566. Opět začal svůj soupis domy na levé straně Zámecké ulice, prošel ulicí sv. Anežky české, přes ulici Pernštejskou se dostal na náměstí, zachytil jeho východní a jižní stranu, prošel ulicí Zelenobranskou, obešel zbytek náměstí a Pernštejskou a Zámeckou ulicí se vrátil na počátek cesty. Pak zapsal domy na Wernerově nábřeží, ulicích Bartolomějské, Kostelní a Bělobranském náměstí.

Urbář z r. 1506 i městské knihy potvrzují, že byly obývány městské brány a bašty, které však není možné počítat mezi obytné domy.

Když se podrobněji podíváme do urbářů, do nichž jsme si promítli popisná čísla, dojdeme k těmto poznatkům:

- Zámecká ulice měla v r. 1506 na své východní straně 5 domů, počet na protější straně nedokáží přesně stanovit. Dva domy východní strany, jimiž seznam majitelů domů v urbáři začíná, stály na území dnešního Příhrádku a byly zbořeny, aby uvolnily místo pro výstavbu panské konírny.²³⁾ Předpokládám, že k r. 1506 lze řadit domy č. p. 23 a 25 a že na východní straně ulice byly do r. 1516 přistavěny dva nové domy. Pokud se podařilo dobře identifikovat č. p. 18 na protější straně ulice, pak tento dům i oba následující byly rovněž vystavěny až po r. 1506. K r. 1566 měla Zámecká ulice na obou stranách po pěti domech.

- v ulici sv. Anežky české předpokládám k r. 1506 4 domy, ke kterým do r. 1516 přibyl další. Podle urbáře z r. 1566 zde stálo domů osm. K roku 1506 řadím domy č. p. 28, 30 a 31.

- východní strana Pernštejské ulice měla k r. 1506 9 domů, jeden z nich, snad č. p. 36, byl vykoupěn na šatlavu nebo společně s ještě dalším

domem při požáru v r. 1507 vyhořel a nebyl již obnoven. Do r. 1516 zde bylo nově přistavěno 6 domů. Do r. 1506 řadíme č. p. 34, 36, 37, a 46. Urbář z r. 1566 zde zachycuje domů deset. Západní stranu Pernštejské ulice k roku 1506 přesně popsat nedokážeme, k r. 1566 tu bylo deset domů včetně obecního mlýna.

- Pernštejské náměstí, vzhledem k tomu, že zde stály nejvýstavnější domy, lze popsat poměrně přesně. K r. 1506 zde předpokládám 22 domů, radnicí a dům č. p. 79. Do r. 1516 zde přibýlo 14 domů a dva nebyly po požáru obnoveny. Do r. 1506 řadím domy č. p. 47, 49, 51, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 67, 77, 81, 118, 119, 1 a 3. Urbář z r. 1566 zde zaznamenává 34 domy, ke kterým je třeba opět přidat radnicí a dům č. p. 79. V jihovýchodním rohu náměstí v okolí kostela Zvěstování Panny Marie stávalo více domů, mezi nimi pravděpodobně fara a škola. V uličce do náměstí stály k r. 1506 dva domy, ke kterým byl po r. 1506 přistavěn další. Jeden z těchto domů byl zřejmě zničen požárem v r. 1507, ale podle urbáře z r. 1566 zde stály již opět tři domy.

- Zelenobranská ulice měla podle urbáře k r. 1506 3 domy, z nichž jeden stál pravděpodobně až za hradbou a byl rovněž při požáru 1507 zničen. Do r. 1516 zde byly vystavěny 4 domy nové. K r. 1506 řadím domy č. p. 71, 75 i dům za hradbou č. p. 2. Podle urbáře 1566 zde bylo již domů sedm.

- v Bartolomějské ulici stálo podle urbáře před požárem 6 domů, které také požáru podlely. Nové zde byly do r. 1516 postaveny domy 3. Urbář z roku 1566 zde zachycuje 9 domů, kromě kterých tu byla ještě škola.

- domy na Wernerově nábřeží byly s největší pravděpodobností stavěny až po r. 1506, z nich lze snad identifikovat pouze dům č. p. 110. Urbář z r. 1566 zde zaznamenává 4 domy. Podle téhož urbáře měly domy č. p. 3 a 118 zadní domy, jejichž štíty mohly zasahovat až na nábřeží. Mezi těmito domy pak stál pivovar.

- rovněž domy v Kostelní ulici byly stavěny až po r. 1506. Urbář z roku 1566 tu vykazuje 13 domů, kromě kterých tu ještě byla fara a lázeň. Domy na Bělobranském náměstí byly také stavěny až po r. 1506, k r. 1516 jich zde stálo 5, k r. 1566 pak 11.

Uřčitá obtížnost při situování domů v prostoru vymezeném západní stranou Zámecké a Pernštejnské ulice, ulice Kostelní, Bartolomějskou i Wernerovým nábřežím nás vede k závěru, že výstavba v této části města byla komplikovanější a probíhala pomaleji. Kostel sv. Bertoloméje i klášter byly zničeny v r. 1421, obnovený kostel znovu vyhořel k r. 1507. Kolem r. 1500 se mezi Kostelní ulicí a Wernerovým nábřežím prokopávala a budovala městská srtouha, za domy v Kostelní ulici se hloubil zámecký příkop a stavělo hradební opevnění, a to vše zřejmě ovlivňovalo postup stavebních prací v této části města. Také Burián se ve své básni zmiňuje o tom, že k r. 1515 bylo město dostavěno "kromě toho, co za vodů jesti k hradu."

Závěrem ještě zbývá pokusit se na základě všech těchto poznatků určit množství obyvatel města a předměstí. Vzhledem k tomu, že pro Pardubice neznáme žádný pramen, který by nám umožnil ověření, kolik skutečně mohlo žít osob v pardubických domech, používáme ke stanovení jejich počtu koeficientu 6, což je číslo, ke kterému dospěl O. Placht, když zkoumal lidnatost českého státu od 16. do 18. st.²⁴⁾ Tohoto koeficientu používá pro stanovení počtu obyvatel poddanských měst v Čechách pro období před Bílou horou. Pronásobení tímto koeficientem získáváme následující čísla:

rok	město		%	předměstí		%	celkem		%
	domů	obyv.		domů	obyv.		domů	obyv.	
1506	62	372	100	21	126	100	83	498	100
1516	99	594	162	106	636	505	205	1230	247
1566	119	714	192	142	852	676	261	1566	314

Tato čísla nám určují pravděpodobnou spodní mez v počtu obyvatel, která vychází z počtu obydlených domů. Je však třeba vidět, že kromě obydlených domů mělo město ještě zámek, pivovar, obecní dvůr, klášter, faru, panský mlýn, špitál, školu, v nichž také žili lidé, kteří počet obyvatel města zvyšovali. Stejně tak rozhojňovali jeho počet dvořané, sloužící své vrchnosti a podruží nebo sezonní nádeníci pomáhající svým "hospodářům".

Nebude jisté nezajímavé, porovnáme-li si čísla zjištěná pro Pardubice s údaji, ke kterým dospěl Fr. Kavka, když se zabýval problematikou třídní struktury královského města Českých Budějovic. Ve své studii zjistil, že České Budějovice měly k r. 1514 celkem 397 domů /z toho patřilo městu 375 a předměstí 22 domů/. Pro výpočet počtu obyvatel použil koeficientu 9,5, takže jejich počet odhadoval zhruba na 3 700 osob. Do tohoto počtu nezahr-

nul obyvatele špitálu a kláštera. Podle podrobných zkoumání stanovil, že k r. 1523 tvořila městská chudina 64 % obyvatel města. Podle urbáře z roku 1513 měli budějovičtí měšťané k dispozici 62 lánů a 6 jiter půdy.²⁵⁾

Následující tabulka tyto údaje opět shrnuje:

Č. Budějovice 1514:	397 domů	3700 obyv.	62 lány 6 jiter půdy
Pardubice 1516 :	205 domů	1230 obyv.	12 lánů 2 pruty 3 jitra půdy + nezjištěná pastviště ²⁶⁾

Na základě našich zjištění můžeme říci, že Pardubice se nejrychleji rozrůstaly mezi léty 1506 - 1516. Zvláště výrazně se jejich rozvoj projevoval na předměstích. K r. 1566 dostalo město podobu, která se nám - v jeho starém jádru - ve své podstatě dochovala až do našich dnů.

Poznámky:

- 1) Archiv český /dále AČ/ XVI, Praha 1897, č. 477, str. 383-385.
- 2) Pozemky panského dvora - oceněného na 200 kop gr.m. - se rozkládaly v okolí dnešního kostela Sedmibolestné Matky Boží na konci Malého předměstí /dnes Bílého/. AČ VI, Praha 1872, č. 284, str. 531
- 3) První jsou Pardubice označovány jako město v nejstarším dochovaném urbáři k r. 1506, podruhé již v listině krále Vladislava II. k r. 1507.
- 4) Městské zřízení obdržely Pardubice v r. 1512, listina o jeho udělení je dochována v originále a uložena v okresním archivu Pardubice ve fondu AM Pardubice pod č. kn. 5. Publikována byla v AČ XVII, Praha 1899, č. 950, str. 154-158. Jednotlivé články městského zřízení byly zapsány do městské knihy památné uložené rovněž ve fondu AM Pardubice, pod č. inv. 55. Zveřejněny jsou v AČ XVII, č. 951, str. 158-169; J. Smolík je otisknul v Památkách archeologických VII, 1868, str. 518-528
- 5) Datum prvního z nich je odvozeno ze slov pisáře Buriána, který ve své oslavné básni psal v r. 1515 o dokončování výstavby města právě osm let po požáru. Datování druhého velkého požáru je formou pamětního zápisu zachyceno v městské trhově knize z let 1553-1667 uložené ve fondu AM Pardubice pod č. kn. 72
- 6) J. Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem, díl II., Pardubice 1924, str. 161
- 7) Oba urbáře s tímto datováním jsou uloženy ve fondu Velkostatek Pardubice, č. kn. 15 a 1511. Urbář z r. 1506 publikoval F. Dvorský v AČ XVII, Praha 1899, str. 373-458; jeho vznik kladl k r. 1494.
- 8) S tímto urbářem pracoval D. Přestík, kterému poskytl podklady pro studii Příspěvek k sociální diferenciaci venkovského lidu v 16 st. Zveřejněna byla ve Sborníku historickém IV, Praha 1956, str. 189-225. Jako poslední se datováním urbáře zabýval P. Vorel, Nejstarší urbář pardubického panství a jeho vypovídací hodnota o vývoji města Pardubic v letech 1506-1516, Pardubice 1990.
- 9) V urbáři sice vrstva podruhů podchycena není, nicméně se zde o ní píše, a to na fol. 264 v pasáži, kde jsou poznamenány roboty poddaných žijících ve městě: "každý, kdo ve městě sedí, každý se svými podruhy z domu

i městiště má jednoho vyslati na hrabání do Záboří. Z téhož města mají všichni podruží konopi trhati a záhon zeli saditi."

10) Hospodář podle nich směl přijmout podruha jenom s vědomím purkmistra a konšelů, jinak platil pokutu 10 gr. bílých. Jestliže podruh někomu způsobil škodu, hledal poškozený odškodnění u jeho hospodáře. Od podruhů nebylo možno požadovat robotu a za práci se jim muselo platit. Robotu nebo ponůčka /noční střežení města/ jim mohly být příkazovány pouze pro potřebu města. Pojem podruh však měl v 16. st. zřejmě širší význam. Mezi podruhy byl počítán na př. i budoucí měšťan, který vykonával své řemeslo v podruží a čekal až se uvolní vhodný dům, který by si mohl koupit. V tomto smyslu psal Jaroslav z Pernštejna městské radě v případě Jana zlatníka, který byl v podruží u Martinové.

11) V Pardubicích se z každého domu pokládaného za obytný, včetně bašty, odváděla jedna slepice, takže konečný soupis slepic v suměři nám pomáhá upřesnit i počet domů ve městě. Slepice se neodváděla z lázně a rovněž nebyla připsána u domu pokrývače, který zřejmě v r. 1507 vyhořel a nebyl více obnoven.

12) Pardubický urbář z r. 1506 nebyl doposud podroben diplomatickému ani paleografickému rozboru. Při jeho datování si pomáháme přenášením dat z jiných archiválií a je proto třeba s touto skutečností počítat. Pokud se pokusíme o jeho datování pomocí městské trhové knihy z let 1515-1585, dojdeme k závěru, že jeho konečná forma nejspíše odpovídá r. 1516. Urbář na př. nedokládá prodej domu zlatníka /č. p. 6/ v r. 1515, z něhož byla zřízena v pořadí druhá městská radnice. Zachytil v r. 1516 zakoupení Petra Drazky na č. p. 118 a Vondračka na č. p. 54, ale již na koupi č. p. 74 v r. 1517 Jindřichem ševcem nebo obdobně č. p. 2 u Zelené brány Janem Kuliškem. Rovněž koupě provedené v r. 1518 v něm již nejsou evidovány. Zřejmě posledním zápisem v urbáři bylo připsání Řeháka z Rychnova, který asi v r. 1520 koupil věži mezi branami, což vlastně, jak vyplývá z dalších trhových zápisů, bylo obydlí nad městskou branou /č. p. 76/. Zdá se tedy, že ani zápisy do knih panství nebyly vedeny s takovou přesností, jakou bychom potřebovali. Zda to byla běžná praxe nebo zda se již počítalo s přípravou nového urbáře asi stěží doložíme.

13) Údaje k r. 1506 jsou odvozeny z rukopisu písaře, který jako první k tomuto datu urbář sepisoval. Do počtu domů pro město k r. 1516 není počítána bašta a lázeň, do počtu domů předměstí Dlouhého k témuž datu pak dvě šlejiřny /řemesnické dílny/.

14) Urbář z r. 1521 týkající se panství je uložen ve Státním oblastním archivu v Zámruku. Urbář, který byl k r. 1521 vypracován pro město, býval uložen v archivu Národního muzea v Praze pod sign. F 153 c. Z tohoto urbáře čerpal pro svoji práci Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. st. /Praha 1960/ ještě A. Míka. Na str. 76 citované práce uvádí počty, které se týkají Pardubic - pro město zde uvádí 110 držitelů domů, pro předměstí Dlouhé 82 a Malé 16.

15) Jedná se o již citovanou knihu č. kn. 55 a městskou trhovou knihu z let 1561-1638 č. kn. 56. Druhá z nich zvaná Bílá byla použita jenom v několika doplňujících případech.

16) Původní název také zní - Knihy městské Rudé města Pardubic. Její část byla vydána Petrem Vorlem pod názvem Knihy rudé města Pardubic /regesta z let 1515-1585/ díl I., jako příloha Informačního zpravodaje Klubu přátel pardubického muzea v r. 1987. Původní záměr jejího zpracování jako edice archivního pramene sice splněn nebyl, je však dobrou pomůckou při práci s originálem.

17) Na konci městské kn. zv. Rudé jsou za záznamy o prodeji domů ještě zachyceny prodeje pozemků.

18) Řezané cedule byly listiny shodného znění psané na jednom listě rozděleném později klikatým řezem, který sloužil při ověřování jejich pravosti.

19) Poněkud nejasnou zatím zůstává situace v sousedství městské lázně, kde se však jedná o problém místopisný.

20) Do tohoto počtu není zahrnuta lázeň.

21) J. Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem, díl V., Pardubice 1928

22) Pro snadnější orientaci připojujeme plánek města z r. 1840.

23) Zrušený mohly být k r. 1511, kdy se dokončila výstavba hradeb okolo zámku. Tato dvě stavení stála na Příhrádku, který lze do systému opevnění zámku rovněž počítat.

24) O. Placht, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. st., Praha 1957, str. 38. J. Janáček, Dějiny Pardubic v práci České dějiny, doba předbělhorská 1526-1547, díl II., Praha 1971, str. 161 dává přednost koeficientu 7,5.

25) F. Kavka, Třídní struktura Českých Budějovic v 1. pol. 16. století, Sborník historický IV, Praha 1956, str. 110-118.

26) Výměra pozemků byla stanovena prostým součtem údajů urbáře z roku 1506 bez rozboru.

(pozn.red.: tato studie vznikla roku 1984 pro nerealizovaný sborník "Pardubicko 1", přepracována byla r. 1989; jde o práci, která je citována jako rukopis v prvním díle Dějin Pardubic, viz F. Šebek a kol., Dějiny Pardubic I, Pardubice 1990, s. 12, s. 188 (pozn. 82), též viz P. Vorel, Nejstarší urbář pardubického panství a jeho vypovídací hodnota o vývoji města Pardubic v letech 1506 až 1516, Pardubice 1990, s. 26)

HÄUSER- UND EINWOHNERZAHL IN PARDUBICE IN DER ERSTEN HÄLFTE
DES 16. JAHRHUNDERTS

Elvie ŽANDOVÁ

ZUSAMMENFASSUNG

In jeder Stadt finden sich in ihrer Vergangenheit Zeiten, die für sie von besonderer Bedeutung sind. Zweifellos gehören dazu diejenigen Zeiten, in denen es zu einem außerordentlichen Aufschwung kam. Im Falle der Stadt Pardubice waren es z. B. die 30-er Jahre des 14. Jahrhunderts, die erste Hälfte des 16. Jahrhunderts und die zweite Hälfte unseres Jahrhunderts.

Die Verfolgung der Entwicklung von Pardubice in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts ist deshalb einfacher, weil es sich für diese Zeit schon mehr Schriftstücke erhalten haben, deren Analyse uns das Leben der Stadt sehr gut annähern kann. Die vorliegende Studie bemüht sich, als die erste in der Reihe von mehreren, einen durch die Größe und Einwohnerzahl gegebenen Grundabriß der Stadt vorzulegen. Das Anliegen der nächsten Arbeiten wird es sein, dieses Bild zu ergänzen und zu präzisieren.

Die durch eine Analyse der Urbarien und Stadtbücher gewonnenen Erkenntnisse zeigen - in groben Zügen - daß die Häuser- und Einwohnerzahl der Stadt Pardubice sich innerhalb der 60 verfolgten Jahre in Häuser- und Einwohnerzahl dreifach vergrößert hat. Besonders stürmisch entwickelte sich die Stadt in den Jahren 1506 bis 1516, wobei die Vorstadtviertel die schnellste Entwicklung verzeichneten.

Pardubice der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts kann man also für eine Stadt mit erweisbar regem wirtschaftlichem Geschehen bezeichnen. Was diesen Aufschwung verursachte und wie er sich in den verschiedensten Lebensseiten der Einwohner sowie der Stadt widerspiegelte, das wird ein Thema nächster Arbeiten sein.